

על הכרעות היסטוריות

דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה־בוקר: מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, תש"ע, ח + 564 עמ'

לפנינו קובץ הכולל מספר מאמרים חדשניים ומקוריים, התורמים להבנת כמה וכמה תהליכים שליוו את מדינת ישראל לאורך שנים שונותיה הראשונות. על כך ראויים היוזמים והמחברים לתודה ולברכה. עם זאת המבקש לסקור את הקובץ, ולא כל שכן להתייחס אליו באורח ביקורתי, ניצב נכון לנוכח המגוון של נושאים והיעדר חוט שדרה ברור, שאפשר להתמודד עם ההיגיון שבו. כפי שהעורכים מציינים במבוא, גם הם היו נבוכים לנוכח העושר והמגוון והתקשו למקד את הקובץ בנושא מרכזי ברור.

עצם שמו של הקובץ מעיד על היעדר מוקד ברור. המושג צומת הכרעות מציין מצב שבו ניצבו קובעי המדיניות בפני מספר חלופות, ושהחלטתם לבחור בדרך מסוימת קבעה נתיבי התפתחות היסטוריים שונים מאלו שהיו מתפתחים אילו נפלה הכרעה שונה. מיקוד הקובץ בהכרעות בלבד, אף שהיה מוביל לדיונים נוגדי עובדות (Counter Factual), כלומר לעיסוק בשאלה 'מה היה קורה אילו...?', עשוי היה לעורר דיון מעניין בשאלה אילו הכרעות היו גורליות ואילו לא. העורכים היו נדרשים לשרטט לפני הקורא את תפיסתם בדבר חשיבותן היחסית של ההכרעות שבחרו להציג. וכן היו מתעוררות שאלות היסטוריוגרפיות מעניינות בדבר סיבות ומסובבים, שהרי המחברים היו חייבים להצביע

על הקשר הישיר בין ההכרעה שנתקבלה לבין תוצאותיה, ולפרט גורמים משפיעים נוספים שנתלוו למהלך העניינים בהמשך הדרך. מיקוד כזה היה מחייב כמובן דיון בשאלה מדוע נבחרה בסופו של דבר חלופה זו ולא אחרת. אפשר להניח שגישה זו הייתה מחייבת את העורכים גם להגביל את מרחב הזמן, שכן במה שנוגע להכרעות שנתקבלו בשלושים השנים האחרונות טרם נפתחו כל הארכיונים הרלוונטיים, ועדיין חסרה פרספקטיבה מספקת לבחינת השפעותיהן לטווח ארוך.

כמה וכמה מהמאמרים בקובץ עוסקים בהכרעות בעלות השלכות רחבות טווח ועמוקות השפעה. כאלה הם לטעמי המאמר של אביעד הכהן על חוק שיפוט בתי דין רבניים, מאמרו של יעקב קופ על תכנית הייצוב הכלכלי של שנת 1985 ומאמרו של יגיל לוי על השפעותיו של הסכם אוסלו משנת 1993. אולם נראה שלרשות העורכים עמדו מספר מאמרים טובים שלא עסקו כלל בהכרעות אלא בתהליכים ובתופעות שהתפתחו בהדרגה. כזה הוא מאמרה של דפנה ברק־ארז על גיוס בחורי הישיבות, שלפי תיאורה, תחילתו בהחלטה מנהלית שולית והתגלגלותו נמשכה שנים. כזה הוא גם מאמרה של רות קלינוב על העובדים הפלסטינים והעובדים הזרים, תופעה שהתגלגלה לאורך שנים רבות, ושסופה מי ישרונו.

העורכים ניסו להרחיב את יריעת הקובץ והוסיפו לכותרתו את המילים 'פרשיות מפתח'. דא עקא שלא כל כך ברור מה נכנס בגדר פרשייה, ומה פירוש מפתח בהקשר זה. מילים אלה פותחות פתח רחב שאפשר להכניס בו כמעט כל תופעה או תהליך, כרצון העורכים ובהתאם לנושאי המאמרים שהוגשו להם, אך מוקד ברור אין כאן. מאמרה המעניין של פולה קבלו על 'שורת המתנדבים' עוסק במה שבמחוזותינו

פרסום עבודת הדוקטור של עמי גלוסקא, שהציע לקוראים מחקר מאוזן ומתוחכם על אירועי הימים ההם, ושאף הוא עורר צער על מר גורלו של אשכול.² אולם הסיפור מורכב ורב ממדים, ואתמקד כאן רק בשאלת עמדתם של אלופי צה"ל במשבר. הטענה הנוספת של נאור, התולה את כל מצוקותיה של ישראל לאחר המלחמה בהיחלשות סמכותו של אשכול ובעלייתו המטאורית של משה דיין לפסגת מחליטי ההחלטות, שונה מיסודה. נאור מציע השערה בסגנון 'מה היה קורה אילו...?', ואנסה להתמודד עם טענה זו ברמה העקרונית והמתודולוגית.

נאור צודק בטענתו שלא מינויו של דיין לשר ביטחון הוא שהטה את הכף וגיבש בממשלה רוב כעד יציאה למלחמה. אכן הכף נטתה לכך כבר שעות אחדות קודם לכן, כאשר אפילו אבא אבן שינה את דעתו ונואש מסיכויי המאבק הדיפלומטי. ההכרעה לצאת למלחמה הייתה קשורה קודם כול באכזבה מסיכוייה של ארצות-הברית לפרוץ את המצור שהוטל על מצרי טיראן ובהירתמותו הדרמטית של המלך חסין לעגלתו של גמאל עבד א-נאצר. אך שני אירועים אלה נודעו בירושלים ב־30 במאי, ואילו משבר האמון בין אלופי צה"ל לראש הממשלה והתערערו אמון הציבור במנהיגותו של אשכול הגיעו לשיאם בגלל החלטה שקיבל ב־27 במאי להיענות לדרישת האמריקנים להמתין שבועיים-שלושה נוספים, החלטה שנפלה כתוצאה משליחותו של אבן, ושהתקבלה חמישה ימים לפני מינויו של דיין לשר הביטחון. הבעיה אינה אפוא מתי הוחלט על היציאה למלחמה אלא למה הודח אשכול.

הפער בין עמדת קציני המטה הכללי ובין מדיניותו של אשכול נפער כבר ב־25 במאי,

קוראים פרשייה, אך האומנם הייתה זו פרשיית מפתח? לעומת זאת מאמרה של שרה אוסצקי-לזר על הממשל הצבאי עוסק בעניין מרכזי בהוויה הישראלית בשנות החמישים והשישים, אך האומנם יאה לו הכינוי פרשייה?

אם רצו העורכים לשלב בקובץ מאמרים העוסקים הן בהכרעות והן בתהליכים ובתופעות, מוטב היה לסייגם לתקופה ספציפית או לתחום מובחן. מאמרים רבים בקובץ עוסקים בענייני דת ומדינה ובמפלגות הדתיות. אפשר היה לסקור התפתחויות בתחום זה אפילו לאורך תקופה ארוכה של כשישים שנות המדינה. לחלופין אפשר היה לרכז בקובץ נושאים שונים מעשרים שנות המדינה הראשונות או לעסוק בתקופה מוגבלת אחרת, כגון התפתחויות בעשרים השנים שלאחר מלחמת ששת הימים. כך או כך הפרישה הרחבה של המאמרים מבחינת העניינים והתקופות מונעת ממני דיון מושכל בקובץ בכללו. על כן החלטתי לעסוק בשני מאמרים חשובים על ענייני מדיניות וביטחון.

מאמרו של אריה נאור על הרחת לוי אשכול מתפקיד שר הביטחון ערב מלחמת ששת הימים (עמ' 446-488) מצטרף לאפנה הרווחת בשנים האחרונות לראות בהדחה 'עוול בעל מימדים דרמטיים, וטרגדיה אישית' (עמ' 446). נאור מוסיף על כך את הטענה שזו הייתה גם תקלה היסטורית חמורה ברמה הלאומית, שהשפיעה על תוצאותיה ארוכות הטווח של המלחמה' (שם). הטענה הראשונה אינה מחדשת הרבה. מאז שראו אור בשנת 1987 זיכרונותיו של אלוף משנה ישראל ליאור, שהיה מזכירו הצבאי של אשכול באותם ימים,¹ התעורר גל של אמפתיה לאשכול, שר הביטחון שהודח. גל זה הגיע לשיאו עם

2 ע' גלוסקא, אשכול, תן פקודה! צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים 1963-1967, תל-אביב 2004.

1 א' הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ליאור, מזכירם הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, תל-אביב תשמ"ח.

רחושו ברקע, אך דגש היתר ששם נאור על שאיפת הציבור למנהיגות כריזמטית מטשטש את הבעיה המהותית שעמדה בפני ראשי צה"ל באותם ימים. טענתו המרכזית של נאור ש'הכמיהה למושיע בעל סמכות כריזמטית, שהיתה בשורשי השינוי בצמרת' הייתה בבחינת 'העדרת הכריזמה מן התבונה' (עמ' 448) מסתירה את הוויכוח האמתי שהתנהל בדבר אותה תבונה עצמה. כאשר התפרצו אלופי צה"ל בביקורת מרה על מדיניותו של אשכול, לא הכמיהה לכריזמה דיברה מפיותיהם, אלא תבונה אחרת ורציונלית לא פחות מזו של אשכול. יום קודם לכן ביטל נשיא מצרים פקודה שכבר ניתנה לגייסות המצריים לפתוח במכה מקדימה על צה"ל. אותות שסימנו אפשרות כזאת נרשמו בדיווחי המודיעין הישראלי, אף כי טרם נודע שהפקודה יצאה ובוטלה, וגם אשכול לא ידע על כך דבר. במבט לאחור יש להביא בחשבון שנאצר יכול היה גם לא לבטל את הפקודה או לחדשה בכל שעה שיחפוץ. הסכנה היה ממשית ומידית – הגייסות המצריים כבר עמדו על קו ההתחלה. אילו קרה כדבר הזה היה מתברר לאחר מעשה שתבונתם של הקצינים עלתה על תבונת המתינות של אשכול, שעלולה הייתה לגבות מישראל מחיר דמים כבד. טענתו של נאור ש'הצבא הצליח להפחיד את הפוליטיקאים, שבלאו הכי היו אחוזי חרדה, וביקשו להם מושיע' (עמ' 455), מחמיצה את הבעיה העיקרית. הצבא לא הפחיד את הפוליטיקאים אלא פחד בעצמו מפני היזמה המצרית, ולא בלי יסוד. אילו נמנע מחיל האוויר מלהכות בחיל האוויר המצרי בשעת המלחמה הראשונה, היו פני המלחמה שונים לחלוטין. זה היה מפחיד אך לא בלתי רציונלי. דובר בישועה, לא במושיע. זעקתו של האלוף עזר ויצמן בלשכתו של אשכול ב-1 ביוני 'למה לך את משה דיין, מי צריך את אלון? תן לנו פקודה לצאת למלחמה ואנו ננצח ואתה תהיה ראש ממשלת

כאשר התברר במטה הכללי שהוא מתמקד בסגירת מצרי טיראן, שלדעת הקצינים לא הייתה הסוגיה העיקרית, אלא עצם ריכוזי הכוחות בסיני הם שיצרו בעיניהם בעיה בלתי פתירה. הרמטכ"ל יצחק רבין הודיע למטה הכללי באותו יום שהגיע למסקנה שאין מנוס מהתקפה מקדימה של צה"ל בהקדם. אף שבלחצם של רבין ואהרן יריב, ראש אמ"ן, הסכים אשכול לשלוח לאבן מברק על שינוי התפיסה בדבר עיקר הבעיה, הוא המשיך ללכת בעקבות אבן, שדיבר על ארגון שייטת בין-לאומית לפריצת המצור על אילת. לאלופים היה ברור שגם אם השייטת הבין-לאומית תקרום עור וגידים ותפעל, היא לא תפתור את המשבר החמור שאליו נקלעה ישראל. התגובה הציבורית הקשה על מגמומו של אשכול כנאום רדיו ששודר ב-28 במאי באה על רקע שמועות שנפוצו בעם על משבר אי האמון בין אשכול למנהיגי הצבא. לאמתו של דבר לא הגמגום היה העיקר אלא תוכן הנאום, שאשכול ביקש להסביר בו לעם מדוע החליט להמתין. לדעת הקצינים כל המתנה נוספת הייתה טעות גורלית, כפי שהבהירו לאשכול בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים בישיבה הדרמטית שנערכה ב'בור' באותו ערב. בשלב זה סברו גם עיתונאים רבים ופעילים לא מעטים, אפילו במפלגתו של אשכול, ורבים בציבור הרחב שהחלטתו של אשכול מציבה את ישראל בסכנה קיומית. ב-28 במאי כבר עמדה על הפרק הדחתו של אשכול והחלפתו באחר (יגאל אלון או דיין), ודעת הקהל סערה מאוד.

נאור מתאר יפה את הגורמים המוקדמים שסללו את הדרך להדחתו של אשכול, כגון חרדת דעת הקהל, חתרנותו של דוד בן-גוריון, מאמציה של רפ"י, מאז הקמתה, להחליש את מעמדו של ראש הממשלה ורצון הציבור בליכוד השורות בעת משבר. אין ספק שגורמים אלה

לי שאת ההסבר למהלך העניינים באותה תקופה אין לתלות באישיות זו או אחרת אלא במלכוד הנפשי שבו מלכדה את עצמה ישראל עם כיבוש שטחי המולדת הישנים. לנוכח האופוריה שאחזה בציבור ולנוכח סרבנותם של הערבים הייתה דרושה להנהגת מדיניות חלופית מנהיגות ברמה שאשכול לא היה מסוגל לה.

יגיל לוי, כדרכו, מציע לקורא ניתוח מתוחכם ומבריק של התהליכים החברתיים והתודעתיים שהובילו לדעתו לקריסת הסכמי אוסלו (עמ' 389-416). במרכז המאמר עומדת הטענה שההסכמים שנחתמו באוסלו, הסכמים שהיו מדיניים ביסודם, ושנוהלו בידי אזרחים ממשרד החוץ, הפכו עד מהרה להסכמים צבאיים שנוהלו בידי המטה הכללי של צה"ל. הסבת ההסכמים להסדרים צבאיים נבעה לדעת יגיל מאינטרסים מוסדיים של הצבא ותאמה את הלכי הרוח ששררו בציבור, ושסללו את הדרך למשבר שהתחולל בעקבות ועידת קמפ־דייוויד בקיץ 2000 ולפרוץ האינתיפאדה השנייה, ואירועים אלה סימנו לדעתו את קריסת ההסכמים.

עם קריאת המאמר בספטמבר 2011 עולה השאלה אם אמנם קרסו הסכמי אוסלו. לחיצות הידיים החגיגיות על מדשאת הבית הלבן ופרסי נובל שניתנו בעקבותיהן למנהיגי שני הצדדים, ומן הסתם גם תקוות הלב של המעורבים במגעים, יצרו רושם שההסכמים סוללים את הדרך לשלום המיוחל. כידוע התקוות הללו לא התגשמו עד היום, ועדיין קשה לראות את האור בקצה המנהרה. מבחינה זו אכזבו הסכמי אוסלו את הציבור הלא קטן שתלה בהם תקוות. אולם אכזבה זו רחוקה מקריסה. כפי שלוי עצמו מצייין, הסכמי הביניים של אוסלו מלכתחילה לא היו הסכמים מדיניים שלמים, והליקוי העיקרי בהם נבע מכך שהצדדים לא העזו לסמן את תכליתם הסופית והסתפקו בהסכמים זמניים וארעיים.

הניצחון!³, שיקפה היטב את הבעיה המרכזית שגרמה להדחתו של אשכול. ב־1 ביוני, כאשר גם אשכול הגיע למסקנה שאין מנוס ממלחמה, היה מאוחר מדי – דיין כבר ישב בלשכת שר הביטחון. אין ספק שמינויו של דיין לשר הביטחון היה אירוע מכריע שהשפיע על תוצאות המלחמה בטווח הארוך. נאור מתאר בדרך תמציתית ומפוכחת כיצד השפיע דיין על מדיניות הממשלה בשטחים הכבושים, וכיצד השפיע על עמדותיה הנציות של מפלגתו הישנה־חדשה. אשכול ולצדו שר האוצר פנחס ספיר הציעו מדיניות חלופית. לעומת דיין, שביקש לקבוע בשטח עובדות בלתי הפיכות שימנעו נסיגה ישראלית, רצו אשכול וספיר למנוע את שילוב כלכלת השטחים בכלכלת המדינה, כדי להשאיר פתחים לפשרות. אף על פי כן תיאור המחלוקת משאיר בעינה את השאלה אם אמנם היה אשכול מוליך את ישראל בנתיב אחר אילו לא היה דיין שר הביטחון. זוהי כאמור שאלת 'אילו', שלעולם אי אפשר לבררה אל נכון. עם זאת נראה לי שמשקנתו הבוטה של נאור שכל ההתפתחויות שסיבכו את ישראל בכל הנוגע לשטחי הכיבוש, ושמנעו פשרות, נבעו מהדומיננטיות של דיין במערך קבלת ההחלטות המדיניות, אינה מוצדקת. גם אשכול לא הציע מדיניות של פשרה מעשית. גם הוא תמך בסיפוח ירושלים ולא מנע התנחלויות. לאורך כל החודשים שנותרו לו על כיסא ראש הממשלה היה לאשכול רוב יציב של תומכים בממשלה ומחוצה לה. חולשתו נבעה לא מביטול מעמדו כשר ביטחון אלא מכך שעל רקע סרבנותן של מדינות ערב והחרפת הטרור הפלסטיני, ועל רקע הזחיחות שאחזה ברוב הישראלים ומנהיגיהם, הוא לא הציב לפני ישראל חלופה של ממש. נראה

3 הציטטה מתוך הבר (לעיל, הערה 1), עמ' 203. ויצמן כתב בזיכרונותיו נוסח שונה במקצת. ראו ע' ויצמן, לך שמיים, לך ארץ, תל־אביב 1975, עמ' 264.

יובנו ללא הרקע, אך את ההכרעות יש לבדוק על רקע האירועים שקדמו ועל סמך הנחת יסוד המשאירה לבני אדם חירות להכריע בין טוב לרע, לשגות או לפסוק נכונה. אי אפשר להבין את הסכמי אוסלו בלי הצלחת האינתיפאדה הראשונה (ולאו דווקא אמירתו של הרמטכ"ל שאין לסכסוך פתרון צבאי, אלא העובדה שאכן הוכח שאין לו פתרון צבאי), בלי ניתוח השפעת מלחמת המפרץ הראשונה על מערכת היחסים הבין-לאומיים במזרח התיכון, בלי חסימת התהליך שהחל בוועידת מדריד, שהוכיחה שאין דרך להתקדם בתהליך ללא אש"ף, וכיוצא באלה.⁴

הסכמי אוסלו, טוען לוי, היו 'צומת של הכרעה זמנית בין שני אתוסים מנוגדים' (עמ' 394). איני סבור שמי מן האישים שהובילו את המגעים, ושאישרו את ההסכמים, העלה בדעתו שהיסוסו נבעו מהצורך לאזן בין אתוסים מנוגדים. חוקר רשאי לבחון לאחר מעשה את משמעותן של הכרעות גם אם משמעות זו לא הייתה בתודעת המכריעים בשעת מעשה. אך מן הדין ראשית לכול לנתח מדוע הגיעו המכריעים להכרעתם, כפי שמתברר מתוך דבריהם, זיכרונותיהם ועדותם. בפרשה זו עסקינן באנשים בעלי תודעה מפותחת וכושר ביטוי לא מבוטל, העובדה שדברים לא נאמרו מפיהם מלמדת שהם לא עלו כלל בדעתם. הדרך המתוחכמת שבה הסוציולוג משקיף על הדברים לאחר מעשה, טעונה ראיות מתוך עדויות של שעת המעשה, כדרכם של היסטוריונים.

החולשה של הסכמי אוסלו נבעה מאי היכולת של ההנהגה הישראלית לפעול על פי ההיגיון שרחף אותה לערוך את ההסכמים מלכתחילה, עד מסקנתם הסופית. המנהיגים לא העזו אלא להגיע להסכמים זמניים, חלקיים, שתכליתם

ההסכמים חייבו היערכות מחודשת של היחסים בין הצדדים, ובהיעדר אופק מדיני הפכו היחסים לביטחוניים בעיקרם. אולם אותם שינויים זמניים בטיב היחסים בין הצדדים שהוסכם עליהם באוסלו, לא קרסו עד היום, חרף הלחצים הכבדים והערעורים הרבים עליהם במרוצת שמונה עשרה השנים מרובות התהפוכות שעברו מאז. הרשות הפלסטינית, עם כל קשייה, עדין חיה וקיימת. זוהי מציאות שונה מן הקצה אל הקצה מזו שהייתה כאן אלמלא נחתמו ההסכמים הללו. קשה לראות מצב שבו יבוטלו ההסכמים וישראל תחזור לשלוט בשטחים הכבושים כמו בימים שלפני הסכמי אוסלו, קהיר ופריז. אפשר אפילו לקוות שהסכמי אוסלו יצרו תשתית חדשה שעל בסיסה יקום באחד הימים השלום.

טענה נוספת שברצוני להעלות היא מתודולוגית ביסודה. לוי פורש במאמרו יריעה רחבה של התפתחויות חברתיות, כלכליות ותודעתיות שהתרחשו בחברה הישראלית בשנים שקדמו להסכמי אוסלו, ותולה בתהליכים אלה את מהלך יישומם של ההסכמים ואת השתבשותו. איני סוציולוג או פסיכולוג חברתי, ואיני מוסמך לדון את ניסוחיו המפותלים של לוי ולבחון את נכונותם כשלעצמם, אך כהיסטוריון אני סבור שאין בנתוני רקע אלה להסביר באופן ממצה את מהלך ההתפתחויות ההיסטוריות. בבחינה היסטורית יש להבחין בין נתוני רקע ובין מעשיהם והכרעותיהם של הגורמים הפועלים והמפעילים את גלגלי ההתפתחות. את מהלכי ההיסטוריה מחוללים בני אדם, על רקע נתונים חברתיים, כלכליים, טכנולוגיים ותודעתיים; אלה מאפשרים אירועים אך אינם מחוללים אותם. את ההתרחשויות מסובכים בני אדם. פעולותיהם לא

4. ההמצאת הדפוס הייתה עובדה מחוללת לא פחות. ראו: 'לוי, מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות, ירושלים תשע"א, עמ' 12.

4 לוי עצמו טען שאת שרשרת השינויים שעיצבו את היחס ה'רפובליקני' בין הצבאות למדינות בעת החדשה, חוללה המצאת אבק השרפה, אם כי אני סבור

הצבאי בשטחים הכבושים ומסירת האחריות לידי צה"ל, היו היחסים עם הפלסטינים בשטח נתונים בידי הצבא. שום מגנון חוץ-צבאי ולא כל שכן מגנון אזרחי לא היה מסוגל להיכנס לנעלי הממשל הצבאי. הוא שהיה חייב עתה לקבוע מה בדיוק יקרה ברמאללה ובג'נין כאשר יגיעו לשם אנשי הרשות הפלסטינית. למצער אפשר להסביר כך ביתר פשטות מדוע לא שקל רבין אופציה אחרת.

לוי מודה שניתוחו אינו מעוגן בדברים מפורשים שאמרו נציגי הכוחות שפעלו בזירה אלא בפרשנות התנהגותם. מסקנות ניתוח כזה נובעות על פי רוב מהדרך שבה התגשמו התכניות בפועל ומדברים שהתגלגלו תוך כדי ביצוען. אולם לפתחה של גישה זו אורבת הטעות המוכרת בביטוי הלטיני *Post hoc, propter hoc* (לאחר זה, משמע בגלל זה). כאשר ניגשים מנהיגים להגשים הכרעה, היו אשר היו השיקולים שהובילו אותם לקבלה, מיד מתערבים גורמים חדשים שנולדו כתגובה על ההכרעה או שהפתחו בנפרד והגיעה שעתם להתערב במהלכים. מאז קיץ 1993 עד סתיו 2000 התרחשו שפע אירועים הן במישור הבין-לאומי, הן במישור היחסים בין ישראל לפלסטינים והן בעניינים פנים-ישראליים. הדיון בנתוני רקע כלכליים, תודעתיים וחברתיים חיוני אך אין הוא מספיק להבנה מלאה של ההשתלשלויות.

אינה כלולה בהם. כל הסכם המבקש להביא לגמר סכסוך מתמשך מניח מכללא את קיום האופציה לבטל את ההסכם אם יימצא כי היה מקח טעות או שהצד האחר יבגוד בו, אולם העובדה שמכונני אוסלו נקטו מראש צעדים שישאירו בידי ישראל את הדרך לחזור בה, מעידה על היסוסיהם ויצקה בהסכמים את מכשלתם. עם זאת ההסכמים לא היו, כטענתו של לוי, 'מאמץ לסכירת מאמצי השלום והגלובליזציה-ליברליזציה המלווה, ואולי אף מובילה, את תהליך השלום' (עמ' 392). יוסי ביילין, שמעון פרס ואפילו יצחק רבין לא ביקשו לסכור את מאמצי השלום. הם פשוט לא העזו להוליך אותם עד הסוף ובכך פתחו פתח להשתבשות כוונותיהם הטובות.

ועוד, הטלת ביצוע ההסכמים על הצבא לא באה לשרת מטרות חברתיות, היא נבעה מעצם זמניותם וחלקיותם. הבאת ההסכמים לתכליתם הסופית, סיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני, צריכה הייתה להיעשות באמצעות המשך המשא ומתן שהיה נתון בידי המדינאים. אך בינתיים צריך היה לפתור בעיות מעשיות שנוצרו עם שובם של המנהיגים הפלסטינים מתוניס, הקמת הרשות הפלסטינית וביצוע פרטי ההסכמים הכלכליים. כל הנושאים הללו כללו ממד בטחוני בולט. יתר על כן, הצבא הוא שעמד בפועל בקווי המגע הישיר עם הפלסטינים. מאז הקמת המשטר